

- ¹³ Там само. – 1885. - Nr. 101.
¹⁴ Там само. – 1886. - Nr. 54.
¹⁵ Буковина. – 1886. - № 1.
¹⁶ Буковина: Історичний нарис. – С. 172; *Добржанський О.В.* Вказ. пр. – С. 195.
¹⁷ *Makar J., Dobrzański O.* Stosunki polsko-ukraińskie na Bukowinie w drugiej połowie XIX wieku // *Bukowina po stronie dialogu.* – Sejny, 1999. – S. 114.
¹⁸ *Gazeta Polska.* – 1885. - Nr. 31.
¹⁹ Буковина. – 1885. - № 13.
²⁰ Там само. - № 12.
²¹ *Gazeta Polska.* – 1886. - Nr. 53.
²² Державний архів Чернівецької області. – Ф. 3 (Буковинська крайова управа). – Оп. 1. – Спр. 5093. – Арк. 1-3.
²³ *Makar J., Dobrzański O.* Вказ. пр. – S. 115.
²⁴ Там само.
²⁵ Центральний державний історичний архів у Києві. – Ф. 442 (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства). – Оп. 842. – Спр. 79 а.
²⁶ *Makar J., Dobrzański O.* Вказ пр. – S. 116.
²⁷ Буковина. – 1889. - № 46.
²⁸ *Gazeta Polska.* – 1890. - Nr. 8.
²⁹ Буковина. - 1890. - № 2.
³⁰ *Makar J., Dobrzański O.* Вказ пр. – S. 116.
³¹ Там само. - S. 117.
³² *Makar J., Dobrzański O.* Вказ. пр. – S. 117; *Добржанський О.В.* Вказ. пр. – С. 210-211.
³³ *Makar J., Dobrzański O.* Вказ пр. – S. 117.

Ігор Чорновол
(Львів)

ТЯГАР ПРАГМАТИЗМУ, АБО ОЛЕКСАНДР БАРВІНСЬКИЙ У СВІТЛІ СУЧАСНОСТІ*

Біографічна довідка

* Ця стаття є виправленим і ґрунтовно розширеним варіантом публікації: Чорновол І. Політичний реалізм Олександра Барвінського // *Сучасність* (Київ). - 1998. - №1. - С.99-105; його ж. Олександр Барвінський у контексті своєї й нинішньої епохи // *Олександр Барвінський. 1847-1927: Матеріали конф., присвяченої 150 річниці Олександра Барвінського*, Львів, 14 трав. 1997 р. - Львів, 2001. - С.32-44.

Олександр Барвінський народився 8 червня 1847 р. у селі Шляхтинці на Тернопіллі (нині Збаразького району Тернопільської області). В 1868 р. закінчив філософський факультет Львівського університету. Працював на учительських посадах у Бережанській гімназії, Тернопільській та Львівській чоловічих учительських семінаріях. У 1893-1918 рр. – член Крайової шкільної ради (автономний орган влади, що контролював галузь освіти в Галичині). В 1891-1907 рр. – депутат нижньої палати австрійського парламенту (Райхсрату), в 1894-1904 рр. – Галицького сейму. 1906 р. О. Барвінського йменовано урядовим радником, у 1910 р. – радником двору. З 1917 р. – член Палати Вельмож австрійського парламенту (вища палата парламенту). В 1893-1897 рр. – голова реформованого Наукового товариства ім. Т.Шевченка. У 1889-1895 рр. – заступник голови товариства «Просвіта», в 1891-1896 рр. – голова Руського педагогічного товариства. Почесний член цих 2-х організацій, а також товариства «Сільський господар». Кавалер орденів Залізної корони III класу та Червоного Хреста II класу.

Як політик, О. Барвінський розпочав формуватися ще в сер. 60-х рр., належачи до грона ранніх народовців. З його ім'ям прийнято пов'язувати польсько-українську угоду 1890-1894 рр. у Галичині (т.зв. «нова ера») та її продовження у 1895-1897 рр. (т. зв. «новий курс»). Засновник Християнсько-супільної партії (1911, у 1896 р. угруповання О. Барвінського називалося Католицький русько-народний союз, а в 1901 р. – «Руська громада») – першої української класично-європейської консервативної організації. Помер 25 грудня 1926 р. Похований у родинному гробівці на Личаківському цвинтарі у Львові.

Гене́за «нової ери»

Протягом всього свого життя О.Барвінський був безкомпромісним ворогом галицького партикуляризму, передусім – у формі москвофільства¹. Це був один із перших патріотів Соборної України в Галичині, з точки зору якого узгодження дій галицьких і наддніпрянських патріотів повинно відбутися будь-якою ціною. І саме в тому полягала різниця між ним і більшістю народовців, котрі в умовах перманентного польсько-українського протистояння в Галичині вважали за доцільніше йти на компроміси з москвофілами, ніж узгоджувати діяльність із наддніпрянськими «громадами». Більше того, у візії народовців співпраця з москвофілами не мала в своїх підставах нічого ганебного й була явищем зовсім природним². Хтось із москвофілів навіть придумав гасло “Getrennt marschieren – vereint schlagen” (окремо прямуємо –

разом вражаємо). Натомість причетні до угодних контактів з поляками відразу ж наражалися на небезпеку звинувачення в «запроданстві».

Внаслідок кількох досліджень вдалося встановити, що довготривалі польсько-українські угодні контакти, що завершилися проголошенням угоди на форумі Галицького сейму в 1890 р., започатковано 1874 р. під час археологічного з'їзду в Києві. Саме тоді духовний провідник київської «Старої Громади» Володимир Антонович зблизився з гуртом варшавських інтелектуалів, насамперед – з випускником університету св. Володимира Олександром Яблоновським. Скоріш за все, до 1880 р. справа обмежувалася лише розмовами й співпрацею в галузі історичної науки. Кардинально ситуація змінилася після 1 березня ст. стилю 1881 р., коли російські народники вбили Олександра II. Водночас загинули останні надії на скасування Емського указу 1876 р. Напередодні В.Антонович побував у Західній Європі, відвідав також Італію та Галичину. Елементи побутової культури й фольклору італійців змушували його проводити паралелі з Україною, а П'ємонта – з Галичиною. Ймовірно, саме тоді виникло поняття «український П'ємонт». Після загибелі царя-реформатора з метою реалізації цієї ідеї В.Антонович налагодив контакти з Валерієм Калінкою – польським істориком-клерикалом, керівником осередку ченців-«змартвихвстанців» та інтернату для української молоді у Львові – і знайшов у нього цілковите співчуття й підтримку. Водночас інтенсифіковано контакти з львівським народовцями й польськими лібералами на предмет знешкодження москвофільства. Елементів конструктивності ці змагання набули в 1888 р., коли ними зацікавився міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Густав Кальнокі. Зрештою, після втручання енергійного намісника Галичини графа Казимира Бадені 25 листопада 1890 р. у Галицькому сеймі була проголошена угода «Руського клубу» (тобто верхівки українського істеблішменту) з польською консервативною більшістю. Співпраця народовців з польськими політичним проводом припинилася 1894 р., коли голова «Руського клубу» Юліан Романчук інспірував перехід переважної частини народовців в опозицію, а остаточно – в 1901 р., коли О.Барвінський, який і після 1894 р. продовжував орієнтуватися на співпрацю з поляками, на знак протесту проти відкинення вимог «Руського клубу» «Польським колом» склав свій сеймовий мандат разом з майже всіма його членами³.

Можна цілком погодитися з видатним істориком і державним діячем Дмитром Дорошенком, який писав: «Як би не маловажити результати «нової ери», але ті практичні досягнення, які були її наслідками, мали своє значення для українського життя в Галичині й саме вони були початками тих реальних успіхів, які в кінці вибороли

для українського народу перед початком світової війни становище народности державної”⁴. І коли б, на думку іншого видатного українського політика Олександра Лотоцького, поступки на користь українців обмежилися лише призначенням на новостворену у Львівському університеті кафедру історії Східної Європи Михайла Грушевського, “то наслідки діяльності проф. М.Грушевського у Галичині вже самі по собі цілком виправдовують ту політичну акцію, що її творцями були Антонович, Кониський, Барвінський”⁵.

Прагматизм О.Барвінського

Громадська думка т.зв. «недержавних» народів завжди відзначалась особливою схильністю до бравурних гасел і гучних маніфестацій. Стосовно цього спадщина О.Барвінського дуже важлива. Поставши перед традиційною дилемою – що ліпше: нездійсненні романтично-патріотичні гасла чи політика реальних наслідків – він і його нечисленні однодумці вибрали останнє, взявши на себе важливу місію посередників між, з одного боку, численнішими й радикальнішими іншими українськими угрупованнями, а з другого – урядовими структурами. Ця їхня роль була особливо важливою на зламі століть, коли основна Українська національно-демократична партія (найвпливовіша галицько-українська партія, заснована 1899 р.) була ще заслабкою, натомість з О.Барвінським та його однодумцями рахувались і польський політичний табір, і Відень, що принесло українцям окремі важливі здобутки.

Політичний прагматизм О.Барвінського значною мірою було спричинено політикою «нової ери», коли українці протягом 4-х років шляхом компромісів здобули набагато більше, ніж за весь попередній період «маніфестаційної» політики⁶. Проте надії О.Барвінського на те, що такої думки дотримуватиметься більшість, себе не виправдали. По-перше, загал народівців, особливо у провінції, ніяк не міг позбутися ностальгії за колишньою «общеруською» єдністю з москвофілами. По-друге, давався взнаки саме брак політичної культури. “Пощо та привітливості, як наприклад, у бродського Salonruthene (О.Барвінського було обрано до австрійського Райхсрату та Галицького сейму від округу, до складу якого входили Броди, нині районний центр Львівської обл. – І.Ч.), – писав у 1895 р. часопис «Правда», – що всякого товариша парламентарного поздоровить [...], ба навіть з міністром розмовляє! Це ж сервілізм і підлезування. Руський посол незалежний повинен вовком на всіх дивитися і бути типом народного «бурмила» [...], повинен стати на становищі «виборювання», рішуче промовляти:

приказую іменем незалежних русинів зробити все, чого нам треба, а ні, то пошлю вас всіх к чортам.”⁷.

У цьому ж контексті варто звернути увагу на особисті стосунки між українськими діячами взагалі. Згадуючи про українське патріотичне середовище Києва 80-х рр., сучасник говорив про “фатальну прикмету національної нашої вдачі”, “се безмежна амбітність діячів – і більших і дрібніших – та невміння розміряти, що важливе, а що дурниці”⁸. О. Барвінський був у числі того невеликого винятку, до якого закид, за словами А.Маршинського, “фатальної прикмети національної нашої вдачі”, застосовувати немає підстав. Людина надзвичайно тактовна, він не цурався стосунків навіть зі своїми опонентами. Цю рису характеру О.Барвінського відзначив навіть його безкомпромісний критик М.Павлик: “Я ніколи не думав відмовляти д. О.Барвінському заслуг коло розвою української ідеї в Галичині. Тій ідеї служив він навіть за «нової ери» і взагалі був тут далеко консеквентніший від інших народовців, котрі мняли українську ідею, мов швець шкіру. Я не похваляю й тих, котрі послуговуються д. О.Барвінським, коли треба піти та випросити що на культурні цілі, або й так собі, на приватну чинюсть користь, але, як прийде до говірки про політику О.Барвінського, то або ховаються, або й кричать, що О.Барвінський зрадник.”⁹.

Автор цієї розвідки був вельми здивований, коли ознайомився зі змістом блокнотів О.Барвінського, що зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України¹⁰. Виявляється, він щодня нотував усі грошові витрати, включаючи витрати на трамвай, газети чи пошту. Таким самим педантом був О.Барвінський і в політиці, старанно й наполегливо дбаючи про справи, нічого не забуваючи і не відкладаючи «на потім». Зрештою, всі ці шляхетні риси його характеру слід певною мірою пояснювати його родоводом – адже він був шляхтичем¹¹.

Українська політика обрала шлях, котрий на теоретичному рівні обґрунтував М.Драгоманов (теж, до речі, шляхтич), а на науковому – М.Грушевський: українці – селянська нація. Незважаючи на це, аж до самого кінця XIX ст. українські діячі вербувалися значною мірою саме із середовища дрібної шляхти, що надавало українському рухові мінімум прагматизму й політичної культури, особливо в Галичині. Серед них був і О.Барвінський.

Концепція «органічної праці»

Звернімося до контексту епохи, коли діяв О.Барвінський. 1873-1893 рр. – період найбільшої стабільності Австро-Угорської монархії, завдяки чому згодом були сформовані ідеали міфу про «бабусю Австрію»: добрий цісар, упорядкована ієрархія цінностей, ефективний

бюрократичний контроль над суспільством і демократією, гармонійне співіснування народів. У загальноєвропейському вимірі – це епоха позитивізму, вершина оптимістично-раціонального трактування світу, відомого кожному, хто знайомився хоча б з науково-фантастичними романами Жюль Верна. Вважалося, що саме здоровий глузд і науково-технічний прогрес приведе людство до процвітання. Наука відкидала все, що існувало поза емпіричним досвідом. Водночас це період особливої популярності історичних дисциплін. Історія трактувалась як *magistrae vitae*: вважалося, що аналізуючи минуле, можна вирахувати й майбутнє. Особливу популярність мали історики в Центрально-Східній Європі, в Польщі й Україні зокрема, де професори водночас були національними пророками й політиками. Знаменно, що основними ідеологами галицько-польського консерватизму були історики Михайло Бобжинський, Станіслав Естрайхер, В.Калінка, граф Станіслав Тарновський, Йосип Шуйський та ін. Це – триумф концепції «органічної праці» в Галичині, здебільшого обґрунтованої саме їхніми зусиллями¹². До речі, є всі підстави кваліфікувати «нову еру» як «змову істориків». Адже її архітекторами були фахові історики: В.Антонович, О.Барвінський, з українського боку, М.Бобжинський, граф Войцех Дідушицький¹³, В.Калінка, О.Яблоновський, з польського.

Заява Ю.Романчука в Сеймі 25 листопада 1890 р. мала своїм наслідком визнання австрійським урядом (уперше) і польським політичним табором (остаточно) ідеї окремішності й соборності української нації на офіційному рівні. В цьому й полягає основне значення угоди. Крім того, польські політики розраховували, що їм вдасться утримати українців у своєму гравітаційному полі й у майбутньому. Покійна Річпосполита спромоглася сформувати єдине й водночас багатоетнічне інформаційне поле, що продовжувало функціонувати ще й у XIX ст. Тому для поляків українці були не «чужими», а все ще «своїми». І значною мірою навпаки. Свідчення тому – «українська школа» польської літератури, що існувала не лише в епоху романтизму, а й навіть у XX ст.¹⁴ Більшість польських аристократів була пов'язана з українським народом генетично, і це викликало сентименти до українського національного руху. Справді, простір подвійної ідентичності «gente Ruthenus – natione Polonus» поступово руйнувався, залишаючи по собі 2 окремі ідентичності. Проте значній частині поляків (особливо пов'язаним з Білоруссю, Литвою та Україною) все ж видавалося, що в майбутньому польська нація буде багатоетнічною, так само як сьогодні існують багатоетнічні народи британський, іспанський та російський. Зрештою, немає ніякого сумніву, що коли б якесь із польських повстань отримало перемогу, то Польща б відродилася у вигляді федерації з Литвою та Україною¹⁵.

Крім того, владнати «домашні справи» з українцями вимагав гіркий досвід поразок і тверезий розрахунок, котрий підказував, що в Галичині ліпше таки справу мати з українцями, а не доморощеними росіянами. В очах сучасників угода 1890-1894 рр. була черговим великим тріумфом концепції «органічної праці», ще одним істотним аргументом на користь «світлого майбутнього». Найпрестижніший галицький щомісячник «Пшегльонд Польський» писав тоді: «Про те, що така спокійна й ввічлива поведінка є тільки спритною тактикою русинів, а не їх щирим переконанням, ми чули не раз. Авжеж! Переконання не змінюються щодня. Але тактика ввічливості й злагоди завжди має свої добрі сторони й вигоди: якщо утримається, може стати добрим звичаєм, традицією, а в практиці поступово вплинути на переконання обох сторін.»¹⁶

Позитивістський оптимізм виразився також у назві українськими журналістами уговою акції «нової ерою» (початково – «нова доба», «нова ситуація»¹⁷). Варто зауважити, що ініціюючи впровадження терміну «нова доба», народовці мали на увазі передовсім розв'язання безкомпромісної боротьби з москвофілами, які досі були їхніми традиційними союзниками. В такому сенсі цей термін уперше вжив Володимир Барвінський – брат Олександра – ще 1883 р.¹⁸ Натомість москвофіли переклали термін «нова доба» як «нова ера» і надали йому іронічного забарвлення¹⁹. Вже 1891 р. поняття «нова ера» повноцінно функціонувало у публіцистиці, хоч здебільшого й позбулося наданої йому іронічності. Натомість у XX ст. і польська, і українська громадські думки схилилися до оцінки угоди 1890 р. як прояву наївності й «романтизму»²⁰. Так цей термін знову набув іронічного забарвлення й увійшов до історіографії остаточно.

Зрештою, поняття «нова ера» взагалі було притаманне європейській ментальності тієї доби, впевненій у тому, що тверезий розрахунок забезпечить епохальні зміни на краще. Відтак «нових ер» тоді не бракувало. Так називали політику прем'єр-міністра Австро-Угорщини графа Едуарда Таффе (1879-1893), німецького канцлера графа Лео Капріві (1890-1894, що, до речі, полягала в угоді з польськими політиками Познаньщини), та російсько-французькі угоди 1891-1893 рр. Іван Франко теж одного разу – задовго до угоди 1890 р. – вжив цей термін, маючи на увазі реанімацію «Союзу трьох цісарів» (австрійського, німецького, російського) в 1884 р., що в перспективі могло б вилитись у послаблення позицій польських політиків в Австро-Угорщині й підтримку урядом українців на противагу полякам у Галичині²¹.

О. Барвінський тяжів до ліберального консерватизму, політичним ідеалом для нього були «станьчики», які мали сміливість говорити своєму народові хоча й гірку, непатріотичну, та все ж таки «правду»

(Леопольд Ранке: «Історію треба писати так, якою вона була насправді»). Еталоном суспільного явища вважав її утилітарний еквівалент. Як шляхтич і високоосвічена особа, був людиною толерантною. У політиці вбачав «змагання компромісів» (афоризм Бісмарка). Створив українську версію «органічної праці». «Успіхи, – писав у спогадах, – які повелося досягнути щодо поправки політично-національного положення буковинських русинів (у 1893-1897 рр. – І.Ч.), впевняли мене, що реальна і позитивна політика доведе поступово до кращого розвитку нашого народу, до скріплення його сил, без чого опозиція, хоч би як яскрава, остане безплідною і безуспішною. Сі хоч як повільні [...] придбання [...] були для мене [...] заохотою до дальшої трудної праці на парламентарній ниві. В тій дальшій праці [...] мені припадала до мого розуміння більше політична тактика старочехів, а навіть поляків. Старочехи під проводом д-ра Рігера поступовим виведенням потрібних для чеського народу придбань дійшли до високого розвитку і поступу так, що видавалися німцям небезпечним суперником, а поляки відомою тактикою «*Przy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy!*» здобули собі верховладне становище і могутній вплив у Галичині і стали важним чинником в Держ[авній] Раді і у внутрішній політиці Австрії, котрого не могли обминути ніяке правительство, з котрим була приневолена числитися також Корона. На основі прикладів тих двох народів впевнився я, що реальною, позитивною політикою і поступовими придбаннями можна довести до щораз кращого розвитку народу, до скріплення його сил, а тоді можна в потребі стати з успіхом до опозиції, котра так припала до вподоби нашій суспільності, але задля бессильности оставала пустою демонстрацією.»²² Особливу відразу він мав до бравурних гасел і екзальтованої агітації, що вважав проявом низької культури. Так, наприклад, поведінку Михайла Лозинського, Осипа Назарука, Володимира Охримовича, Миколи Петрицького й Лонгіна Цегельського в 1906 р. характеризував так: «[...] такі особняки, що тепер рвалися до діяльності на широкій і видній світові арені, були схожі на молодих лошаків, що запряжені і до воза і до упряжі підуть і віз поломлять і себе покалічать, бо не вміють ще обернутися на зовсім новім становищі. В буйній уяві, в непогамованім пориві, в переоцінюванні власних сил і здібностей, в недостаті реального, позитивного й основного знання, в недостаті не тільки парламентарного, але й взагалі політичного досвіду, гледіли вони з легковаженням, а навіть погордою на старших українських діячів.»²³ Можливо, саме через це О.Барвінський не мав популярності.

В основі створеної О.Барвінським концепції «органічної праці» – орієнтація на західно-європейські цивілізаційні зразки, сім'я, церква,

раціоналізм, підприємливість, приватна власність, національна солідарність. Основне, на його думку, пристосувати ці цінності до духу часу. Модернізація має бути всепоглинаючою: від ментальності до політики. "Українці мали сприйняти здобутки цивілізації, – коментує світогляд О.Барвінського Олена Аркуша, – аби надалі розвивати їх на власному ґрунті, а не винаходити відомі істини; освоїти інтенсивне господарювання, врешті – поступово змінювати стиль життя, робити його більш впорядкованим, «компактним» і ощадним, аби не дивувати світ прив'язаністю до середньовічних звичаїв. Водночас українська національна ідея повинна була перетворитись у невід'ємну та освячену частину індивідуальної психології. За задумом О.Барвінського, прихильники його програми (називали себе реалістами) мали стати координуючим центром роботи, що дедалі глибше сягала б у глиб суспільства, створюючи одноцільний організм, у якому вищість людини визначалася б лише вищістю її духу та праці. Неважко помітити, що українська концепція «органічної праці» відповідала вимогам часу, який визначався переломом суспільної психології, світоглядним домінуванням позитивізму."²⁴

Тим не менш зовсім природний консерватизм О.Барвінського не зміг знайти численних прихильників у контексті панування ірраціонального екстремізму ХХ ст.

Сьогодні в Україні здебільшого пропагуються імена українських лівих діячів. Численні ювілеї М.Грушевського в 1990-х рр. відзначалися так часто, що мимоволі дискредитували великого історика²⁵. Гучно відзначалися також ювілеї М.Драгоманова й І.Франка. Ювілеї правих (О.Барвінського, В.Липинського, С.Петлюри) мали набагато менший розмах і резонанс. Парадоксально, але ініціатори «лівих» святкувань здебільшого симпатизують лівим політичним доктринам.

До цього слід додати ще й пасивність українських патріотів у такій особливо модерній сфері, як підприємництво. "У нас, на жаль, недоцінювано діяльності в сім напрямку, – писав О. Барвінський, – і здавалося, якщо ми витворимо значне число світської інтелігенції з підмогою гімназій та університету, тоді можна буде вести незалежну, принципову політику і ми зможемо стати впливовим і міродатним чинником у красивих і державних справах та зайняти поважне становище посеред інших культурних народів... Однак серед цих успіхів таки проявлялися недомоги, бо наша освічена верства складалася майже виключно із споживачів, що перейшли т. зв. Brotstudium («хлібні студії». – І.Ч.), з людей, обмежених на сталі побори (плати, пенсії і т.д.), а майже не мала між собою людей уздібнених до витворчості (промисловців, фабрикантів, великих купців і т.п.). [...] Я бачив у ширшому світі, що вірніше й уміло ведене хліборобське господарство,

ремесла різного роду і промисли, торгівля, розумно зорганізована, творять міцні підвалини до розвитку народного добробуту, що добре ведені щадниці, задаткові товариства для дешевого і легкодоступного кредиту дають спромогу під'єму широких народних верств до добробуту, а тим самим і до просвіти, незалежності й національної свідомості."²⁶

Втім, сьогодні старше покоління українських патріотів протестує проти проявів модернізації передовсім у сфері культури. Ці люди якось не бажають змиритися з думкою, що такі милі їхньому серцю хати під стріхою, вишиті сорочки й шаровари вже ніколи не повернуться. Хоча навіть вони здебільшого не заперечують, що позбавлений власних модернізаційних зразків український народ майбутнього не матиме.

О.Барвінський і поляки

Основне звинувачення, котре висували проти О.Барвінського його опоненти, це полонофільство. Можливо, ніяка інша ділянка історії і Польщі і України так не постраждала від взаємних упереджень і стереотипів, як ця. Не треба забувати, що імідж «одвічного ворога» поляка був неодмінним атрибутом і виправданням міфу про «новий Переяслав». «А чванитесь, що ми Польщу колись завалили?.. Правда ваша, Польща впала та й вас роздавила!», – писав Т.Шевченко²⁷. «Московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу й цивілізації, а в безодню темноти і застою», – ця думка належить І.Франкові²⁸.

Очевидно, упереджене ставлення багатьох українських істориків до поляків у своїй основі мало (і має ще й нині) усвідомлення того факту, що минула слава України кувалася насамперед у запеклій боротьбі з Польщею. До того ж чимало українців взагалі знаходилося (і знаходиться ще й досі) під впливом, як писав М.Грушевський, «офіційною російською школою прикріплених упереджень против польської культури як культури, і против польської людини як людини» та «непостережно для себе» переймалась «отим офіційним «спором славян между собою»²⁹. «Психологічна інерція, – продовжує цю думку відомий історик Наталія Яковенко, – звичність сприйняття історії в позитивно оцінюваних категоріях «боротьби» й «конфлікту» не тільки перешкоджає денонсації упереджень і фобій, властивих українському (як і всякому іншому) національному міфіві, а навпаки примножує їх примітивною агітаційністю «на користь» свого народу: наймудрішого, найсправедливішого, найрозумнішого, найскривдженішого»³⁰.

Наприкінці XIX ст. польсько-українські суперечності в Наддніпрянщині втратили свою актуальність. Натомість у Галичині напруга в цілому не спадала. В силу того, що український елемент розвивався тут у протистоянні елементові польському, еталоном патріотизму галицьких русинів був ступінь заперечення полонізму. Ця тенденція мала своїм наслідком поширення москвофільства, котре домінувало, принаймні, ще у 80-х рр. XIX ст. Зрозуміло, що в таких умовах у польсько-українську співпрацю ангажувалися лише найтверезіші й найсміливіші.

Тож «полонофільство» О. Барвінського було викликане передовсім відчуттям реальних потреб українського національного руху. Інший визначний галицько-український діяч, а, починаючи з 1894 р., найближчий і найздібніший однодумець О. Барвінського, Анатоль Вахнянин керувався наступною мотивацією: «Вони (поляки. – І. Ч.) мають силу, отже ми мусимо до них звертатись, бо від них усе залежить»³¹.

Москвофіли традиційно представляли О. Барвінського не тільки як «польського агента», а й «нищителя Русі» та будівника «історичної Польщі». Цю думку поділяло й чимало щирих українських патріотів. Як іронізує О. Аркуша, «якби тягар усіх звинувачень на його адресу мав ще й фізичну вагу, О. Барвінський, без сумніву, став би рекордсменом серед тогочасних українських політиків»³². У контексті таких стереотипів факт призначення О. Барвінського в уряд ЗУНР на посаду міністра освіти і віросповідань мав в уяві сучасників другорядне значення. Варто зауважити, що політика «нової ери» мала також українсько-державницьке спрямування, оскільки при згоді й підтримці Габсбургів повинна була довести до створення на теренах Білорусі й Наддніпрянщини української монархії (за умови збройного конфлікту з Росією)³³. Тож О. Барвінський не був полонофілом, він просто не був полонофобом.

Сьогодні існують всі підстави для взаємовигідної співпраці поляків і українців. Досвід «нової ери» щодо цього дуже повчальний. Об'єднавши зусилля, поляки й українці зуміли тоді подолати галицьке москвофільство. Зрештою, Польщі, що стала членом НАТО й готується до вступу в Європейський Союз, Росія вже не загрозус. Але в контексті сучасної політичної кон'юнктури лише польські політики демонструють свою добру волю й готовність сприяти інтеграції туди й України. Щоправда, й така постава теж має історичні підстави. «Характерне, – писав Михайло Демкович-Добрянський, – що за весь час перебування України в складі імперії, тобто за весь час боротьби царського режиму проти українства, не було в Росії одного громадського чинника чи політичної партії, що публічно виступили б проти царської політики нищення українського народу. [...] У час найбільшого

лихоліття Західної України під владою «санації» (1926-1939. – І. Ч.) були не тільки визначні одиниці, що осуджували полонізацію Західної України, але створився рух проукраїнський, що критикував антиукраїнську політику режиму та підтримував ідею самостійної України. Нічого подібного немає по боці російському. Чим це пояснити?»³⁴.

У цьому сенсі дивними й нелогічними виглядають хвороблива активність старшого покоління українських патріотів навколо так званого «цвинтаря орлят» у Львові, а разом з тим дивовижна беззубість місцевої громадськості супроти засилля дешевих зразків російської масової культури. А це чим пояснити?

О.Барвінський і Церква

Партію О.Барвінського прийнято вважати клерикальною. Проте це перебільшення: О.Барвінський, як і більшість його однодумців, був вихованцем світської культури, що все ж не перешкоджало йому бути глибоко віруючою людиною. Більше того, він ніколи не заангажовувався в жодні маніфестаційні акції, спрямовані чи проти папи римського чи проти інших церковних ієрархів (що постійно практикували москвофіли, радикали, іноді – при мовчазній згоді або й за участі народовців). До того ж сама греко-католицька церква в 60-х - 80-х рр. XIX ст. переживала далеко не найліпші свої часи. Відомий фахівець із церковної історії Макарій Каровець назвав двадцятиліття перед реформою василіян 1882 р. “найтемнішим періодом в історії нашої Церкви”³⁵. При тому він мав на увазі насамперед москвофільство й православні симпатії греко-католицького духовенства. Парадоксально, але ще наприкінці 80-х рр. саме сутана греко-католицького священика була своєрідним символом москвофільської партії, тоді як народовців – сурдот службовця. “Становище [...] народовців в краю, а особливо у Львові, – згадував про 80-ті рр. О.Барвінський, – було тим трудне, а вплив їх на хід і розвиток народних справ був вельми слабкий, бо передусім в капітулах не мали вони представників, а через те в деканатах”³⁶.

Взагалі, політизація церковного життя виявилася вельми шкідливою для греко-католиків. “Вкладаючи стільки енергії в національний рух, Церква кінець кінцем опинилася в небезпечному становищі – вона стала діяти і її стали розглядати як інструмент світського руху. Церква почала втрачати самобутність. Зусилля духовенства, спрямовані на розвиток національного руху, стали брати гору над виконанням суто духовних обов'язків, і часто священики вважали себе більше громадськими діячами, ніж служителями Бога.”³⁷. Все це, а також характерне

для XIX ст. швидке розповсюдження раціоналізму й атеїзму підкопувало самі підстави існування греко-католицької церкви.

Це прикре становище пробував виправити митрополит Сильвестр Сембратович (обіймав цю посаду, розпочинаючи з 1882 р., номінацію отримав у 1885 р.). В основі пропонованої ним концепції співвідношення релігії, політики та національності лежало переконання, що українська нація повинна формуватися не як етнічна спільнота, а як спільнота релігійна, греко-католицька³⁸. Проте ця ідея не знайшла розуміння в галицькому середовищі. Крім того, митрополит Сильвестр був людиною надто м'якою та інтелігентною, тож не вмів домогтися від своїх вірних послуху. Народовці з ним майже не рахувались, а москвофіли ставилися до нього з відвертою зневагою і навіть презирством.

Зрозуміло, що митрополит Сильвестр підтримував політику «нової ери», одним з основних аспектів якої було також зміцнення престижу греко-католицької церкви (народовці заманіфестували свою вірність греко-католицькій церкві, а під час тривання угодової акції посіли декілька місць у вищій церковній ієрархії). Більше того, коли в 1894 р. народовська більшість відійшла від угодової політики, то митрополит солідаризувався з меншістю на чолі з О.Барвінським. О.Барвінський підтримував його клерикальний світогляд, ба навіть виступив ініціатором формування клерикального Католицького русько-народного союзу³⁹. Проте в 1898 р. митрополит Сильвестр помер, і продовжувати цей напрямок діяльності не було кому. Його наступники, усвідомлюючи небезпеку поглинення церкви національним рухом, утримувалися від дійової участі у політичних акціях (як це зазвичай було раніше) і зосереджували увагу передусім на церковних проблемах. Ця політика цілком виправдала себе: у XX ст. греко-католицька церква піднялася на небачену висоту й користувалася великими авторитетом не тільки серед своїх вірних, а й у католицькому світі взагалі.

Все це не могло не відбитися й на угрупованні О.Барвінського. Характерно, що на установчих зборах Християнсько-суспільного союзу в 1911 р. не був присутній ані митрополит, ані єпископи. До проводу цієї організації обрано семеро осіб, з них духовенство представляло лише троє. Значно втратили на клерикалізмі й ідеологічні підстави угруповання О.Барвінського. У § 1 відозви з приводу заснування Християнсько-суспільного союзу говорилося, що «партія має старатися о розбудження і підтримання якнайширшої національної свідомості в народі». І лише § 2 стверджував, що «партія має працювати в християнським дусі і берегти всіх прав нашої греко-католицької церкви»⁴⁰. Варто зауважити, що найвідоміші й найзаслуженіші діячі цієї партії були не священики, а світські особи, і саме на світському

поприці вони здобули собі ім'я (Анатоль Вахнянин – видатний композитор і парламентарій, організатор консерваторії ім. М. Лисенка у Львові; Осип Маковей – літератор і журналіст; Кирило Студинський – професор кафедри церковно-слов'янської мови у Львівському університеті, видатний історик і політик).

Тож заслуги О.Барвінського перед греко-католицькою церквою полягають ось у чому:

О.Барвінський був у числі небагатьох народовців, хто підтримував авторитет греко-католицької церкви в скрутний для неї час;

саме О.Барвінський рішуче наполягав на усуненні з керівних посад у церкві москвофілів, відтак «українізація» ієрархії, що відбувалася на зламі століть, – це значною мірою і його заслуга.

У контексті сьогодення неабияке значення має ще одна деталь. Як уже згадувалось, О.Барвінський діяв у тісному порозумінні з діячами «Старої Громади» – отже, представниками українського православного світу, які до того ж перебували під значним впливом ідей раціоналізму російського зразка. Хоч як це дивно, але між греко-католиком О.Барвінським, раціоналістом В.Антоновичем та православним О.Кониським (саме на цей тріумвірат в основному опиралася «галицька політика» «Старої Громади» у 80-х - 90-х рр.), не виникало жодних непорозумінь. Усі вони дуже добре усвідомлювали той факт, що греко-католицька церква є важливим джерелом, звідки черпає і черпатиме силу українська національна ідентичність. Тож православна «Стара Громада» підтримувала всі «греко-католицькі» ініціативи О.Барвінського, ба навіть іноді ініціювала їх. Варто зауважити, що авторів цих рядків невідомий жодний приклад конфлікту між українцями православними і греко-католиками на конфесійній основі за австрійської доби, що, на жаль, стало буденним явищем в умовах незалежної України.

Видавнича діяльність

Впровадження терміну «Русь-Україна»

Видавнича діяльність О.Барвінського – проблема малодосліджена. О.Барвінський створив перші україномовні підручники для шкіл, був також автором ряду історичних розвідок про український національний рух у XIX ст. та величезної кількості публікацій на злободенні теми. В 1897 р. почав виходити щоденник «Руслан» – орган керованої ним партії.

Та особливою заслугою О.Барвінського в галузі видавничої справи є видання «Руської історичної бібліотеки»⁴¹ – першого серійного видання фахової історичної літератури українською мовою. Цей задум

постав під час зустрічей О.Барвінського з діячами «Старої Громади» в Києві в 1885 р. Варто зауважити, що ця ідея мала не тільки академічне, а й виразне антимосквофільське спрямування: публікація серйозних історичних праць повинна б на практиці довести соборність усіх розділених кордонами українських земель і продемонструвати наявність окремого від росіян історичного досвіду. При тому обговорювалися проблеми історичної термінології – раніше її практично не існувало. В Галичині були розповсюджені терміни «Русь» і «руський», а назва «Україна» популярністю не користувалася. Тоді В.Антонович запропонував об'єднати дві назви в одну і таким чином з'явилася згодом дуже популярна формула «Русь-Україна»⁴². Отже, саме О.Барвінський, а не М.Грушевський, як це прийнято вважати, вперше розпочав пропагувати даний термін, що мало неабияке значення для утвердження в Галичині ідеї Соборної України.

Малодосліджена діяльність О.Барвінського як історика і педагога⁴³. Залишаються маловідомими широкому загалові інші члени родини Барвінських. Найвидатніші її представники: Володимир Барвінський (1850-1883), рідний брат Олександра, засновник найавторитетнішого галицько-українського часопису «Діло» (1880), наприкінці 70-х – на поч. 80-х рр. лідер народовців, про рівень його авторитету свідчить той факт, що за австрійської доби його особа вшановувалася на тому самому рівні, що й особа Маркіяна Шашкевича; Осип (1845-1889), також рідний брат Олександра, греко-католицький священник, автор історичної драми «Павло Полуботок», дуже популярної в Галичині у 80-х рр. позаминулого століття; сини Олександра – Богдан (1880-1958), історик, учень М.Грушевського; Василь (1888-1963) – видатний композитор; Олександр (1890-1957) – славетний львівський лікар⁴⁴.

Родинний архів та «Спомини з мого життя»

Серед тих аспектів багатогранної діяльності О.Барвінського, що досі мало ставали об'єктом особливої уваги, знаходиться й найважливіша частина його творчої спадщини – мемуари. Ще за життя О.Барвінського вийшло їх перші 2 томи⁴⁵. Мабуть, слід погодитися з Д.Дорошенком у тому, що їх автор дотримувався «занадто скороченого, конспективного викладу і дає більше власну автобіографію, ніж картину громадянського і письменського життя давніх часів»⁴⁶. О.Барвінський урахував цю критику. Це впливає зі змісту 8-ми наступних частин його мемуарів, що зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України в Києві.

Бл. 6-ти тис. аркушів 52-х зошитів, до чого слід додати ще зміст праці у вигляді окремого зошиту й різноманітні додатки, становлять

важливе інформаційне джерело з історії не лише України, а й Австрії, Боснії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії. Відомості про австрійський парламент, німецько-чеські суперечності, польсько-українські стосунки, Галицький сейм, українське громадський рух по обидва боки Збруча – все це описано, можливо, навіть занадто детально. Втім, історична вартість мемуарів О.Барвінського від цього лише вирає.

Спогади О.Барвінський писав від 1915 р. і аж до своєї смерті в 1926 р. Розповідь доведено до подій 1908 р.

Єдиною працею, що може конкурувати з мемуарами О.Барвінського, є «Історія політичної думки галицьких українців» Костя Левицького⁴⁷. Однак вона має надто конспективний і безсторонній характер, позаяк неопублікована частина «Споминів з мого життя» О.Барвінського значно змістовніша й колоритніша.

Сам О.Барвінський пробував видати свої спогади, однак безуспішно⁴⁸. Після його смерті справою друку мемуарів батька займався Богдан Барвінський⁴⁹. Він навіть підготував до перевидання 1-й том мемуарів⁵⁰, але на цьому все закінчилося.

Напередодні Другої світової війни «Спомини з мого життя» становили складову частину величезного домашнього архіву О.Барвінського⁵¹. Сам О.Барвінський так оцінював цю збірку: @ [...] є це збірка започадливо громаджена протягом більш як півстоліття моєю родиною, що містить багату переписку з визначнішими наддніпрянцями, галицькими й буковинськими діячами та й чужими ученими, політиками й дипломатами, а крім того, багато рукописних літературних творів. З цим архівом злучена також багата бібліотека, з рідкими також нині недосяжними унікалами, образами, фотографіями, аплянтами, мапами, книгами і т.п., збирає пок. архиєпископом Мартином Барвінським, моїм вітцем, братами, мною і моїми синами, а такий знавець, як др. І. Свенціцький висловився, що на неї «немає ціни». Все те призначив я окремим заповітом в порозумінню з моїми спадкоємцями для Національного Музею у Львові і значну частину вже передав в його посідання. Жадібний науки дослідник найде в нашій родинній архіві й бібліотеці багаті й підставові засоби для слов'яно- й українознавства, історії, етнографії, філології, правознавства, а багата збірка переписки і рукописей подасть не одному чимало цінного і незнаного матеріалу для нашої національно-політичної й культурної історії.»⁵²

Після остаточного включення Галичини до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки Б. Барвінський передав майже весь свій родинний архів до Львівської наукової бібліотеки ім.

В. Стефаника НАН України. Відтоді фонд Барвінських є найбагатшою рукописною українськомовною збіркою цієї установи. Собі Богдан залишив мемуари батька, а також його листування з дружиною (тобто матір'ю Богдана Євгенією з Любовичів). Але в 1950 р. він продав ці документи (разом із спогадами К. Студинського, котрі якимсь чином опинилися в його розпорядженні) Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України за 3000 карбованців⁵³.

Мемуари О. Барвінського неодноразово приваблювали увагу дослідників, про що свідчать публікації їх фрагментів у періодиці⁵⁴. Обсяг мемуарів водночас ускладнив справу їх видання. Запланувавши перевидання 1-го і 2-го томів «Споминів з мого життя», Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України розпочав реалізацію амбітного задуму друку їх цілості. Слід сподіватися, що завдяки цьому особа О. Барвінського остаточно посяде належне місце в історії України.

¹ Москвофільство – течія в українському русі Буковини, Галичини та Закарпаття, прихильники котрої, висунувши гасло “один язык – один народ од Сяна до Камчатки”, заперечували принцип національної окремішності українців. Прихильники власне проукраїнської орієнтації називали себе народовцями.

² “Зарівно українство народовців, як і москвофільство москвофілів, – писав І. Франко, – було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні різниці простому народові нічого, держати його навіть у сьому питанні в повнім незнанню. [...] дві кардинальні точки були: ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, поперед усього, ми повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у него ще того й того.” (Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Літературно-науковий вісник. - Т. ХV. - Львів, 1901. - С. 3). В іншій своїй праці І. Франко був ще категоричніший: “початок 80-х р[оків] знаменний [...] сильним розвитком так зв. молоді, або українофільської партії, котра тепер, значно урізавши своє українофільство, перетворилася в русинську, національну або народовецьку партію” (Франко І. Южнорусская литература // Збір. творів. У 50 т. - Т. 41. - Київ, 1986. - С. 148).

³ Детальніше див.: Чорновол І. Поляки й українці у політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років ХІХ ст.: «Українська інтрига» гр. Г. Кальнокі // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут українознавства НАН України. - Вип. 2. - Львів, 1995. - С. 71-81; його ж. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. - Львів, 2000; його ж. «Диктатура серця» графа Михайла Лоріс-Мелікова й український національний рух 1880-1881 років: З приводу монографії Олексія Міллера «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). - Санкт-Петербург: Алетей, 2000 // Вісник Львівського університету. Серія історична. - Вип. 37. Ч. 2. - Львів, 2002. -

- С.250-256; *його ж.* Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861-1901: Нарис з історії українського парламентаризму. - Львів, 2002.
- Скорочений виклад концепції політики «нової ери» див.: Чорновол І. Політичні концепції київської «Старої Громади»: від проросійського народництва до «нової ери» // *Сучасність*. - 2000. - №12. - С.145-154, або Молода нація. - 2000. - №1. - С.24-39; *його ж.* Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського // *Там само*. - 2000. - №3. - С.132-159.
- ⁴ *Дорошенко Д.* Володимир Антонович: Його життя й наукова й громадська діяльність. - Прага, 1942. - С.156.
- ⁵ *Лотоцький О.* Сторінки з минулого. - Ч. 1. - Варшава, 1932. (Праці Українського наукового інституту). - Т.6. - С.173-174.
- ⁶ *Батенко Т.* До питання про заснування кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доп. і повідом. наук. конф. (м.Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). - Львів, 1995. - С.23-24. Детальний аналіз усіх здобутків «нової ери» див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890-1894 рр. - С.133-162.
- ⁷ *Аркуша О.* Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. - Львів, 1996. - С.87.
- ⁸ *Маришинський А.* Спомини (1884-1888 рр.) // *Дніпро: Календар-альманах*. - Львів, 1923. - С.94.
- ⁹ *Павлик М.* Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». - Львів, 1906. - С.23-24.
- ¹⁰ Ф.11. - Спр.4091, 4092, 4095.
- ¹¹ Родовід Барвінських гербу Нечуй-Вітеп (Jastrzębiec) див.: *Левіцький І.* Александр Барвінський в історії культурного движенья руського народа на Прикарпаттї: Біографічно-історичний очерк. - Львів, 1901. - С.3-4.
- ¹² *Jaskólski M.* Kaduceusz polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich. 1866-1934. - Warszawa-Kraków, 1990. - Розд. «Pesymizm dziejowy jako wyraz konserwatywnej polityki i ideologii». В трактуванні Степана Кеневича „органічна праця” – це “прагнення до незалежності нереволюційними засобами”, „програма загальної неполітичної акції, протиставлена політичному підпіллю у випадках, коли легальна акція – або річ зовсім неможлива, або дійсно шкідлива для народу”. Взагалі це явище притаманне історії ХІХ ст. і позбавленим самостійності народам (*Kieniewicz S.* Problem pracy organicznej (1840-1890) // VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Krakowie 14-17 września 1958. - Т.IV: Historia Polski od połowy XVIII do połowy XIX wieku. - Warszawa, 1960. - S.171-173). “Відкинувши революційні методи, – розвинув його думку історик 1980-х рр., – поляки віддали перевагу поступовій еволюції до вищих щаблів суспільного розвитку. Ті поступові зміни повинні були зміцнити народ економічно і піднести його розумовий рівень” (*Jaszczuk A.* Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski. 1870-1903. - Warszawa, 1986. - S.8).
- ¹³ *Чорновол І.* Спадщина Галицько-Волинського королівства і польсько-українські стосунки ХІХ ст. Археологічний з'їзд у Львові 1885 р. // *Україна:*

- культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип.9. Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. - Львів, 2001. - С.411-419.
- ¹⁴ Проблема українських впливів на польську культуру обговорювалася неодноразово. Див. останні праці у цій галузі: *Кирчів Р.* Український фольклор у польській літературі. - Київ, 1971; *Грабович Г.* Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи // *Грабович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. - Київ, 1997. - С.138-195; *Sapa D.* Między polską wyspą a ukraińskim morzem: kresy południowo-wschodnie w polskiej prozie. 1918-1988. - Kraków, 1998.
- ¹⁵ В контексті сьогодення особливо курйозною є, можливо, заява, зроблена графом Левом Жевуським під час гострої полеміки з українськими політиками під час революції 1848 р.: "Якщо руська народність дійсно існує, то цим самим правом їй належить самостійність, як кожній іншій. Якщо вона лише сфабрикована, патентована, отож, буде то визнана самостійність частини однієї частини Польщі, нічого більше." (*Ludwikowski L.* Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848-1892). - Kraków, 1980. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego). - DLXXXVII: Prace z nauk politycznych. - Z.15. - S.18).
- ¹⁶ *Przegląd polityczny // Przegląd Polski.* - 1892. - T.104. - Z.311. - S.486. Автором цієї статті був, імовірно, гр. С.Тарновський.
- ¹⁷ Нова ситуація // *Діло.* - 1890. - №273-275; Починки нової доби в національно-політичній життю галицьких русинів // *Правда.* - 1890. - Груд. - С.270-290.
- ¹⁸ [*Барвінський В.*] Огляд на рік 1882 // *Діло.* - 1883. - Ч.1. "Не знаємо, - писав В.Барвінський, - як будучий історик теперішності найменує цей рік 1882, в кождім однако случаю буде він початком нової доби життя в Галичині". Внаслідок судового процесу над москвофілами 1882 р. В.Барвінський дійшов до переконання про необхідність порозуміння з польськими політиками на ґрунті боротьби з москвофільством. Див.: *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890-1894 рр. - С.81-89.
- ¹⁹ Номери москвофільського сатиричного часопису «Страхопуд» 22 і спарений 23-24 за 1890 р. повністю заповнені жартами на тему «нової ери».
- ²⁰ *Popławski J.* Sprawa ruska // *Popławski J.* Pisma polityczne. - T.2. - Kraków-Warszawa, 1910. - S.307; *Kulczycki L.* Uгода polsko-ruska. - Lwów, 1912. - S.34-35; *Rosco-Bogdanowicz M.* Wspomnienia. - T.1. - Kraków, 1959. - S.197; *Longchamp de Berier B.* Ochrzczony na szablach powstańczych: Wspomnienia (1884-1918). - Wrocław-Warszawa-Gdańsk-Łódź, 1983. - S.263.
- ²¹ [*Франко І.*] На досвітках нової ери // *Діло.* - 1884. - №42-46; Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. - Відділ рукописів (далі - ЛНБ). - Ф.29. - Спр.186 (*Возняк М.* Іван Франко у 1883-1884 рр. про польське питання). - 72 арк.
- ²² Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописів (далі - ІЛ). - Ф.135. - Спр.26. - С.527-528.
- ²³ Там само. - Спр.51. - Арк.939.

- ²⁴ Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження). – Львів, 1997. – С.12. Тут же друкується текст цієї програми, котра називалася «Проект організації народної роботи». На жаль, у справді чудовій антології «Консерватизм» (упор. О.Проценко й В.Лісовий, Київ, 1998) з-поміж українців фігурують лише В.Кучабський, В.Липинський та С.Томашівський.
- ²⁵ Нещодавно певний молодий науковець назвав це явище «грушевськоманією» (Савченко С. Сучасна українська історіографія: спроба характеристики // Сучасність. – 1999. – №11. – С.128).
- ²⁶ ІЛ. – Ф.135. – Спр.16. – С.583-584.
- ²⁷ Шевченко Т. І мертвим, і живим, і ненародженим... Будь-яке видання.
- ²⁸ Франко І. *Ukraina irredenta* // Життя і слово. – Т.4. – Львів, 1895. – С.472.
- ²⁹ Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Український історик. – 1984. – Ч. 1-4 (21). – С.203. М. Грушевський мав на увазі відому поезію Олександра Пушкіна «Клеветникам России», написану під враженням польського повстання 1831 р. Там є такі слова:
 «Оставьте: это спор славян между собою,
 Домашний, старый спор, уж взвешенный судьбою,
 Вопрос, которого не разрешите вы.
 Уже давно между собою
 Враждуют эти племена;
 Не раз клонилась под грозою
 То их, то наша сторона.
 Кто устоит в неравном споре:
 Кичливый лях или верный росс?
 Славянские ль ручьи сольются в русском море?
 Оно ль иссякнет? Вот вопрос.»
- ³⁰ Яковенко Н. Між правдою та славою: Не зовсім ювілейні роздуми до ювілею Богдана Хмельницького // Сучасність. – 1995. – №12. – С.72. Див. також: Яковенко Н. Образ шляхтича в українській історичній белетристиці // Польсько-українські студії. – Т.1: Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Київ-Перемишль, 1993. – С.125-132; її ж. Польща й поляки у шкільних підручниках історії, або відлуння далекого й близького минулого // Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Львів, 2002. – С.366-382.
- ³¹ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Ч.2. – Львів, 1935. – С.50.
- ³² Аркуша О. Олександр Барвінський. – С.4.
- ³³ Чорновол І. Галицька шляхта і проект «Київського королівства» канцлера Отто Бісмарка // Сучасність. – 1997. – №3. – С.165-171. Ця думка належала О. Бісмаркові. Справа була настільки актуальною, що представники давніх українських князівських родів Сапіг і Сангушків навіть вели розмови про можливість отримання ними Київського престолу. Див. також: Пшеничний Є. Олекса Бобикевич про «нову еру» // Рукописна українська: Матеріали міжнар. наук. конф. 20-21 бер. 1996 р. – Львів, 1999. – С.80-89; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – С.160-162.

- ³⁴ Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. – Львів-Краків-Париж, 1993. – С.78-79.
- ³⁵ Каровець М. Велика реформа чина св. Василя В. 1882 р. – Ч.1. – Жовква 1933. – С.111.
- ³⁶ ІЛ. – Ф. 135. – Спр. 8. – С. 272.
- ³⁷ Химка І. Греко-Католицька Церква і національне відродження в Галичині 1772-1918 // Ковчег: 36. ст. з церковної історії. – Ч.1. – Львів, 1993. – С.89.
- ³⁸ Про це згадує письменник Василь Лукич Левицький, котрий разом з І.Франком гаряче сперечався на цю тему із С.Сембратовичем у 1876 р., у той час – професором богослов'я Львівського університету, див.: Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С.113.
- ³⁹ У статуті цієї організації говорилося: "Ціллю товариства є: дбати про релігійно-моральні, народні, політичні і економічні справи руського народу в Галичині, іменно же на основах католицьких" (Правда. – 1896. – №41. – С.493-494).
- ⁴⁰ Перші загальні збори «Християнсько-суспільного Союзу» // Руслан. – 1911. – №145.
- ⁴¹ Соневицький Л. Володимир Антонович і українська історична наука в Галичині // Український історик. – 1981. – № 1-4 (69-72). – С.98-105.
- ⁴² Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.2. – Львів, 1913. – С.322-323.
- ⁴³ Гречин Б. Громадсько-політична та педагогічна діяльність Олександра Барвінського. – Івано-Франківськ, 2001. "У велику заслугу Олександра Барвінського треба почислити те, що на становищі учителя гімназії і учительської семінарії виховав цілий ряд добрих робітників та вірних синів українського народу. З-під його руки не виріс ані один русофіл." (Студинський К. Олександр Барвінський // Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» з літературно-науковим збірником на звичайний рік 1918. – Річник 41. – Львів, 1917. – С.219).
- ⁴⁴ Павлишин С. Сага роду Барвінських // Вісник НТШ. – 1994. – № 6-11. Див. також: Павлишин С. Олександр Барвінський. – Львів, 1997.
- ⁴⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Ч.1: Образки з громадянського і письменського розвитку русинів в 60-х рр. XIX ст. з додатком переписки Ст.Новачовича, М.Лисенка і П.Куліша. – Львів, 1912; – Ч.2: Образки з громадянського і письменського розвитку русинів від 1871-1888 рр. з додатком споминів про М. Лисенка. – Львів, 1913.
- ⁴⁶ Рада. – 1913. – № 73. Хоча цей закид доволі відносний. Спогади, писані європейцями, традиційно враховують «автобіографічні аспекти», натомість спогади вихованців російського культурного середовища максимально їх легковажать і враховують лише громадську активність. Докладне висвітлення власного приватного життя О.Барвінським вже зовсім безцеремонно висміяв Микола Євшан (Євшан М. Листи з Галичини: З історії галицького колтунства // Українська хата (Київ). – 1913. – №3. – С.189-198).
- ⁴⁷ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців: на підставі споминів. 1848–1914. – Львів, 1926.

- ⁴⁸ ЛНБ. – Ф.11 (Барвінські). – Спр.1139. – Арк.1-17 (листи Д.Дорошенка до О.Барвінського).
- ⁴⁹ Там само. – Спр.3520. – Арк.1-3 (листи Д.Дорошенка до Б.Барвінського).
- ⁵⁰ ІЛ. – Спр.54.
- ⁵¹ Про методику праці з родинними архівами див.: *Барвінський Б.* Родинні літописи. Їх історичне й культурно-побутове значення // *Стара Україна* (Львів). – 1924. – № 1.
- ⁵² ІЛ. – Ф.135. – Спр.38. – С.265. Мартин Барвінський (1784-1865) – архипресвітер Львівської митрополичої капітули, професор і ректор Львівського університету, депутат Галицького станового сейму (1835-1860), дядько Олександра Барвінського. Іларіон Свенціцький (1876-1956) – видатний український філолог, музеєзнавець і мистецтвознавець, організатор і директор Національного Музею у Львові (1905-1952).
- ⁵³ Книга актів відділу рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України за 1948-1958 рр. – С. 189.
- ⁵⁴ Моє знайомство з гр. Петром Ал. Капністом: Виймок із «Споминів з мого життя» // *Руслан* (Львів). – 1904. – № 290; 3 життя нашого духовенства в І-й половині XIX ст. // *Нива* (Львів). – 1926. – №3. – С.92-98; №4. – С.127-139; Із «Споминів мого життя» // *Учительське слово* (Львів). – 1922. – № 11-12. – С.4-7; Справа покликання професора В. Антоновича на кафедру історії України-Руси на Львівським університеті // *Стара Україна* (Львів). – 1924. – № 9-10. – С.137-139; Заснування кафедри історії України в Львівським університеті // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. – Львів, 1925. – Т.СХІІ-СХІІІ. – С.1-18; 3 життя нашого духовенства в І половині XIX ст. // *Нива* (Львів). – 1926. – №3. – С. 92-98; №4. – С.127-139; *Барвінський Б.* Як основано українську гімназію в Тернополі: Виймки зі «Спогадів з мого життя» пок. Олександра Барвінського // *Новий час* (Львів). – 1934. – 25 лип.; *Коструба Т.* Недруковані «Спомини з мого життя» О. Барвінського // *Хліборобський шлях* (Львів). – 1933. – № 4, 5, 6, 8, 10, 11; *Кравець О.* «Дорогоцінні матеріали до нашої національної історії...» («Спомини з мого життя» Ол. Барвінського) // *Слово і час* (Київ). – 1997. – №5-6. – С.28-30; *Чорновол І.* Неопублікована частина мемуарів Олександра Барвінського // *Україна в минулому*. – Вип. 4. – Київ-Львів, 1993. – С.149-162; *його ж.* Видатні особистості австрійського райхсрату і галицького сейму у «Споминах з мого життя» Олександра Барвінського // *Молода нація* (Київ). – 2000. – №3. – С.224-239; *його ж.* Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського (до 100-річчя інтронізації митрополита Андрея Шептицького) // *Київська Церква* (Київ-Львів). – 2001. – №2-3 (13-14). – С.287-293. Один розділ своїх мемуарів О.Барвінський видав окремою брошурою: *Як я написав «Ілюстровану історію Руси» для товариства «Просвіта»: Частина із «Споминів з мого життя»*. – Львів, 1926. Ольга Кравець приписує О. Барвінському також анонімні «Споминки про Володимира Барвінського» (Львів, 1884).